

גבולותיו של הגבול

"גָּבֹול צָפוֹן... תִּתְּאוּ לָכֶם... וְהִתְאַוִּיתֶם לָכֶם לְגָבֹול קֶדְמָה" במלים יחידאיות אלו מתואר בפרשתנו הציווי לסמן את גבולות ארץ ישראל. לא הגיאוגרפיה של הגבולות תעסיק אותי כאן, אלא עצם מושג הגבול. בשנים האחרונות התפתח בינינו שיח תרבותי-פוליטי מתוחכם המקשר בין גבולות פוליטיים לאתיקה. מיתוס חדש נוצר: אי-קיומם של גבולות למדינה משתקף בהידרדרות המוסרית של החברה. אנסה להעלות מספר הרהורים על מיתוס זה, כשנקודת המוצא שלי תהיה התפיסה הקבלית של רעיון הגבול.

כדי לבטא את רעיונותיה משתמשת תורת הקבלה במושגים מופשטים ובסמלים מוחשיים. מערכת הסמלים הקלאסית שבה היא מערכת הספירות. מביניהן מבקש אני להתייחס כאן לאחד הצמדים היסודיים שבה, חסד וגבורה. המשמעות הרגילה של מושגים אלה ברורה. חסד פירושו נתינה, חנינה. גבורה, לעומת זאת, פירושה על פי המקובלים, הכוח לעמוד מול סכנות, הדין הנוקב את ההר, העונש. אולם מאחורי מובנים אלה, מצויה משמעות מופשטת יותר. כדי להמחישה נתאר לעצמנו את החסד, כישר ההולך ומתמשך עד לאינסוף. או אז, מתגלית הגבורה, הקובעת נקודה העוצרת שאיפה זאת אל האינסופי. הגבורה פירושה גבול, הגבול המגביל את החסד. בגבול זה משתקף גבול נסתר קודם, הצמצום, בו הבורא, כביכול, קבע גבול לעצמו. לפי המקובלים רעיונות אלו קבלו ביטוי בשפתה הצוירית של האגדה. כך מצאנו במדרש (תנחומא חיי שרה, ג) – כנראה בשמו של ר' אליעזר בן הורקנוס – ששמים וארץ "נבראו והיו הולכין ומתמתחין עד סוף כל העולמים", כיקום המתפשט בעקבות המפץ הגדול, "אלא שאמר להם דיי". מתוך כך גילינו פירוש חדש לאחד משמות הקודש (בראשית יז, א): "אֲנִי אֶל-שֵׁ-דִי. מהו שֵׁ-דִי? שאמרתי לעולם דיי". ידי! זהו, הוא מקורו של הגבול.

תפיסה מפתיעה המאפיינת את הקבלה. ה'גבורה' אמורה לשים גבול לרשעות ולפשע, והנה היא שמה גם גבול לחסד, לנתינה, לחנינה, לטוב הבלתי מוגבל והבלתי שקול. אכן, חייבים אנו להגיע לשיווי משקל בין חסד לגבורה, ומתוך כך להגיע לספירה שמעליהן, 'תפארת' המציינת את הרחמים, הרחמים האמיתיים. חינוך משמעותו לשרטט גבולות הקובעים מה שמותר ואסור, גם גבולות לחסד ולסלחנות. יש והגבורה חייבת לומר לחסד, די! לפניך אזור סכנה.

גבול ומוסר? גם המקרא משתמש במטפורה מעין זאת, אלא שהוא בחר בגבול אחר, לא פוליטי, כדי לסמל את חובת השליטה המוסרית העצמית. ירמיהו (ה, כב) מדבר על "חול גָּבֹול לַיָּם, חֶק עוֹלָם וְלֹא יַעֲבְרֶנָּהוּ". גלי הים מנסים ללא הצלחה לפרוץ גבול זה "וַיִּתְּגַעְשׂוּ וְלֹא יוֹכְלוּ, וְהָמוּ גָּלוּ וְלֹא יַעֲבְרֶנָּהוּ". למרות הצונאמי, שומרים גלי הים על הגבולות. לא כך בני האדם,

אשר להם "סוֹרֵר וּמוֹרֶה, סָרוּ וַיִּלְכוּ", הגדרה מופלאה של 'סוֹרֵר וּמוֹרֶה', המושג הידוע לנו מספר דברים (כא, יח). זהו הבן הפורץ מחסומים ואינו יודע גבולות, בשכרות ובנהיגה. חינוך פירושו קביעת גבולות. האם ההורים שומרים על גבולותיהם? ואולי יש מורה 'סוֹרֵר וּמוֹרֶה'?

האם יש גבולות לגבול? ראינו שהגבול בין מדינות היא מטפורה נפלאה על הגבול שבין בני-אדם ועל הגבול המחייב אדם כלפי עצמו, המחסום ליצריו ולתאוותיו. אלא שגם על מושג הגבול נאמרו דבריו של הושע (יד, י): "יִשְׁרָאֵל דָּרְכָהּ ה' וַצַּדִּיקִים יֵלְכוּ בָּם וּפְשָׁעִים יִכְשְׁלוּ בָּם". אותם דרכים ודברים עצמם, עלולים להיהפך משוב לרע. ושוב אנו בפוליטיקה. פעמים רבות מדי, הופך הגבול ממחסום למחסה, מחסה חוקי לפשעים נגד האנושות, כלפי פנים, ולרשעות המכינה כלי-משחית ובני-משחית כלפי חוץ. הניסיונות להתגבר על כך על ידי המוסדות הבינלאומיים, נגועים באינטרסים ובעוולות, ומי כמונו עדים לכך. תופעה זו, גם היא בבחינת מטפורה, שהרי יש בתוך האדם עצמו, גבול שאיננו מחסום אלא מחסה. זהו הגבול בין הלב לפה, בין כוונותיו הנסתרות של האדם, לבין מה שהוא מכריז כמטרותיו. ראינו לעיל שירמיהו מדבר על הלב, כ"סוֹרֵר וּמוֹרֶה". במקום אחר (יז, ט) הוא מדגיש ביתר שאת: "עֵקֶב הֶלֶב מִפֶּל" – חסר יושר הוא הלב, מלא מרמה, "וְאֶנֶשׁ הוּא", הצביעות, מחלתו המוסרית, אנושה. "מִי יִדְעֵנִי", מי ידע ויכיר את הערמה שבלב? נראה לי שבעולמנו, הצביעות ברורה לעין. הלב העֵקֶב והאֶנֶשׁ, לבה של הדיפלומטיה, יודע לתרגם 'נפט' לשפת המוסר, ובצביעות ושקר, מוכן הוא להעלים עין מהעוולות והרשע שבעולם.

השם ש-די מקבל רובד נוסף של משמעות בברכת יעקב לבניו (מג, יד): "וְאֶל-שְׁ-דִי יִתֵּן לָכֶם רַחֲמִים". החכמים פענחו את המסתתר בנפשו של יעקב אבינו באומרו ברכה זאת: "מי שאמר לעולם די יאמר לצרותי די". דברים אלה ורמזים אחרים שהבאנו לעיל מהדהדים באחת מתפילותיו של רבי נתן, תלמידו וסופרו של ר' נחמן מברסלב (ליקוטי תפילות ח"א, פא): "א-ל ש-די יתן לי רחמים. האומר לעולמו די, יאמר לצרותי די. האומר לים עד פה תבוא, הוא יגער ביצר הרע שלי ובכל הרודפים אותי שישתלקו ממני ויתבטלו ממני, ויניחוני לעבדו... באמת ובלב שלם, בשובה ונחת איוושע, בהשקט ובטחה תהיה גבורתי..."